

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ТЛУМАЧЕННЯ СФЕРИ ПРАВА

У статті розглядаються лінгводидактичні підходи до опису сфери права. Основна увага приділена проблемі мовної підготовки філологів та юристів у галузі правничої лінгвістики. З'ясовуються параметри лінгвістичної та комунікативної компетенції як основи для забезпечення професійної діяльності юриста та філолога. Узагальнюється досвід розробки програм з курсу практичної стилістики на матеріалі мови права та підготовки студентів і фахівців у цій галузі лінгвістики.

Неможливо уявити процес формування законодавчої бази держави, до якого залучено широке коло фахівців усіх гілок влади у центрі й на місцях, без подолання мовних проблем, які виникають у процесі творення нормативно-правових документів.

На думку багатьох спеціалістів, для подолання цих труднощів необхідно виробляти мовно-стилістичні вимоги до текстів юридичних документів, які б фіксували мовні засоби побудови та виразу нормативно-юридичного волевиявлення. Дослідження в цій галузі в останні двадцять років стали суттєвою ознакою розвитку правничої лінгвістики, яка охоплює всі сфери функціонування суспільства й формується в умовах активного творення законодавчої бази засобами української мови.

Загальновизнано, що наукове обґрунтування норм функціонування української мови є ключовим для нашого суспільства, особливо, коли вони торкаються «верховенства права, захисту прав людини і громадянина, впровадження форм суспільного життя» [1]. Розробка філологічної основи юриспруденції набуває першочергового значення.

Не можна не погодитися з тезою, що «ефективність реформування як у правовій сфері, так і в масштабах усього суспільства безпосередньо залежить від рівня кваліфікації юридичного корпусу держави» [2]. За даними держсекретаря Міністерства освіти й науки Віталія Журавського, в Україні сьогодні складне становище як із фахівцями, що мають вищу юридичну освіту, так і з працівниками середньої ланки. Так, 60 % працівників органів запису актів громадянського стану не мають спеціальної освіти [3]. Ще менш утішний стан обізнаності з цією сферою представників інших професій, не кажучи про пересічного громадянина. Правовий нігілізм дуже часто базується на нездатності подолати зарозумілі формулювання різних «багаг», які змушують людей діяти не

по закону, а за звичаєм. Ось чому, розглядаючи зміст юридичної освіти від середньої до вищої школи, ми маємо приділяти особливу увагу його філологічній складовій, враховуючи її визначальну роль у якісній підготовці не лише фахівця, а й громадянина.

Тему цього повідомлення ми обрали: а) виходячи з освітнянських завдань, оскільки сфера права охоплює всі ланки системи освіти й освітньої діяльності; б) спираючись на досягнення лінгводидактики, яка виробляє рекомендації щодо оптимізації навчання, спрямованого на формування мовної особистості; в) керуючись досвідом читання відповідних мовних курсів, спецкурсів для студентів, аспірантів, фахівців різного профілю, у тому числі іноземних громадян, що здобувають освіту в Україні; г) аналізуючи власний досвід розробки навчальних програм, спрямованих на формування мовної і мовленнєвої компетенції у сфері права.

Було б великою помилкою сказати, що мовні аспекти права не привертали уваги як юристів, так і філологів в Україні протягом ХХ СТ. Традиційно особливості мови права розглядалися у межах стилістики як компонент наукового стилю (мова текстів, присвячених дослідженню сфери права: статті, монографії тощо). Тут треба згадати наукові праці проф. А. П. Коваль, що заклали теоретичні й практичні основи ділового й наукового стилів [4], та інших спеціалістів у галузі офіційно-ділового стилю, який виступає в сукупності законодавчого, адміністративно-канцелярського та дипломатичного підстилів (мова документів). Найбільшакількість лінгвістичних досліджень торкалася проблем опису терміносистем права [5]. З одного боку, дослідники прагнули простежити процес формування термінологічної системи права у світлі термінознавства, з іншого – розроблялися різні типи словників, які не лише упорядковували й систематизували українську юридичну тер-

мінологію, а й виробляли засоби подачі терміна в різних типах словників [6].

З 90-х років починається впровадження навчальних дисциплін «Українська юридична термінологія», «Мова права», «Ділова мова» та інших на юридичних і філологічних факультетах, що свідчить про започаткування правничої лінгвістики як складової освіти українських юристів та філологів.

Усе частіше обговорюється проблема підготовки юридичних лінгвістів та редакторів, аналізується досвід інших країн у цій галузі. Зокрема, згідно з чинною законодавчою системою Канади федеральний процес розробки та введення в дію законів цієї країни передбачає участь у ньому юридичних лінгвістів та редакторів. Юридичні лінгвісти - досить показовий приклад для двомовної Канади, адже тексти законів, укладені англійською і французькою мовами, мають бути ідентичними. Наведемо визначення функцій таких фахівців: «Юрлінгвісти - це мовознавці - фахівці з французької юридичної мови, їхня головна роль - допомагати розробникам у досягненні найвищої якості французької мови у процесі складання законів. .. Поради юрлінгвістів не є обов'язковими для розробників, які відповідають за свої варіанти законопроектів. Проте точність порад юрлінгвістів та їхня професійність значно покращили якість текстів федеральних статутів» [7]. Що стосується редакторів, то вони «мають триєдине завдання: редагування текстів законів, підготовка Актів до друку та модернізація затверджених варіантів тексту Актів. Редакція охоплює зміст, форму й мову законів. Редактори гарантують дотримання правил і прийнятого порядку розробки та представлення законопроектів» [8]. Як бачимо, розвиток законодавства у будь-якій країні передбачає активну участь у ньому фахівців, які спеціалізуються з правничої лінгвістики, і тим самим професійна підготовка юриста має включати формування такого рівня **мовленнєвої компетенції**, який гарантує високу якість не лише тлумачення, *а й творення правових норм*.

У сучасній лінгводидактиці, яка є теорією навчання та засвоєння мов як рідних, так і іноземних, під **мовленнєвою компетенцією** розуміють сукупність знань, навичок та вмінь, які забезпечують відповідний рівень спілкування у тій чи іншій сфері: соціально-побутовій, навчальній, професійній, соціально-культурній. Лінгводидактики прагнуть з'ясувати складові мовленнєвої компетенції та визначити градацію кожної з них. Мовленнєва компетенція юриста так само підлягає описові як система знань, навичок і вмінь спілкування у професійній сфері.

Першою складовою виступає **лінгвістична компетенція**, базовий рівень якої, як правило, формується під час навчання в школі, а вищого рівня досягають фахівці-філологи.

Лінгвістична компетенція за своїм змістом збігається з поняттям обробленого лінгвістичного досвіду, запропонованого Л. А. Щербою [9], який розглядав його як результат виділення в необробленому лінгвістичному досвіді системи певних орфоепічних, орфографічних, лексичних та граматичних правил, на основі яких можливе власне мовлення і краще розуміння мовлення інших людей. Тобто йдеться про досягнення певного рівня знань одиниць мови й правил їх сполучування. Отже, одним з показників лінгвістичної компетенції може служити рівень володіння понятійною базою мови як навчального предмета: знання категоріальних ознак слів, типів зв'язків між словами, типів речень, їхньої структури тощо.

Поряд із цим, показником лінгвістичної компетенції є рівень володіння **методом лінгвістичного аналізу**: здатність виділяти певні сторони в мові (наприклад, виділення у слові його семантичних, формальних і функціональних ознак); уміння узагальнювати основні одиниці мови й користуватися моделями внутрішніх властивостей цих одиниць, уміння самостійно визначити системні відношення між мовними формами й переносити засвоєні прийоми аналізу на новий матеріал.

Наш власний досвід викладання української мови для фахівців, що працювали в системі внутрішніх справ, банків, економічних інституцій і мали вищу освіту, зокрема юридичну, дозволяє нам твердити, що переважна більшість з них володіла українською мовою на рівні сприйняття (слухання, читання), проте виявила низький рівень лінгвістичної компетенції у межах базової шкільної підготовки, що призводить до значних деформацій як при осмисленні друкованих текстів, так і в процесі творення власних. Очевидною й очікуваною була значна інтерференція російської мови як у слововживанні, так і на рівні побудови висловлювання. *Такими ж маловтішними є спостереження за мовленням юристів-фахівців різного рівня у формулюванні українською мовою власної думки, її аргументації, написанні й оформленні тих чи інших юридичних документів навіть стандартизованої форми.*

Ще ширший спектр деформацій подібного роду спостерігається на шпальтах газет, телебаченні, коли йдеться про правові аспекти в жанрі публіцистики.

Наведені приклади дають підстави говорити про необхідність створення умов, за яких кожний юрист досягнув би необхідного і достатнього рівня

лінгвістичної компетенції з основних розділів сучасної української мови сфери права. На нашу думку, лінгвістична підготовка юриста, правника, законодавця має ґрунтуватися на матеріалі, який актуалізує попередній лінгвістичний досвід слухача, системно вводить понятійну базу лінгвістики на текстах професійної тематики, формує навички лінгвістичного аналізу тексту з фаху, вдосконалює навички володіння правописними нормами сучасної української мови. У зв'язку з цим спеціальної уваги потребує добір ілюстративного матеріалу, який фіксував би особливості законодавчого стилю, а також типові деформації текстів (помилки у вживанні слів, граматичних форм, в оформленні документів), викликані міжмовною або міжстильовою інтерференцією.

Другою складовою мовленнєвої компетенції юриста є **комунікативна компетенція**, під якою ми розуміємо рівень сформованості навичок та вмій використання мовних одиниць і правил їхньої сполучуваності в мовленні залежно від його форми (усної чи письмової), видів (читання, говоріння, письма), у певній сфері спілкування (у нашому випадку - юриспруденції). Тобто йдеться про сферу професійного спілкування.

Цей елемент компетенції формується в результаті засвоєння засобів і способів професійного спілкування. Саме тут відбувається диференціація мовної підготовки юриста, оскільки майбутній адвокат, суддя, законодавець мають володіти професійною красномовністю, притаманною публічним виступам, тоді як фахівці, залучені до творення різних за значенням юридичних документів (від нотаріальних до законодавчих актів), мають бездоганно володіти навичками писемного мовлення, здатністю адекватної передачі духу закону засобами мови.

Таким чином, формування комунікативної компетенції юриста передбачає оволодіння основами практичної стилістики сфери законодавства, яке спрямоване на оволодіння мовними засобами реалізації основних рис офіційно-ділового стилю, зокрема текстів нормативних актів. З цього випливає необхідність опису змістових, композиційних та мовних ознак нормативно-правових актів. З іншого боку, необхідно виявляти й кваліфікувати різноманітні деформації текстів щодо вживання окремих слів, словосполучень, порушень норм правопису, вживання граматичних форм, конструкцій, зворотів, зв'язків між реченнями, засобів організації тексту та дотримання вимог до оформлення композиційних частин і реквізитів.

Існує ще один лінгвістичний аспект розвитку сфери українського законодавства, пов'язаний з необхідністю узгодження законодавства України з нормами європейського права. Адже узгодження

передбачає адекватну інтерпретацію кожного положення. Тому особливим напрямком підготовки стає переклад текстів сфери права як з української на світові мови, так і на українську. До навчальних видань, що вперше було видано в Україні 1999 року, належить посібник «Англійська мова в міжнародних документах і дипломатичній кореспонденції» [10], розроблений фахівцями Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка. Аналогічні видання розробляються в навчальних закладах, що спеціалізуються на підготовці фахівців із міжнародного права.

Аналіз існуючих підходів до підготовки спеціалістів сфери права показує, що для забезпечення комунікативної компетенції майбутнього юриста необхідні такі дослідження:

- виявлення та опис текстів відповідних сфер права (угод, контрактів, договорів, актів тощо);
- визначення структурно-композиційних особливостей корпусу текстів, систематизація їх морфолого-синтаксичних характеристик;
- аналіз і систематизація в них термінологічної лексики та фразеології;
- з'ясування даних щодо поширення різних видів/типів простого й складного речення у текстах цих документів;
- виявлення засобів реалізації таких функцій, як імперативність, абсолютна адекватність тлумачення, безособовість мовлення, стандартизованість, виразність, офіційність та ін.

Було б доречним тут згадати про досвід наукового дослідження мови дипломатичних документів на матеріалі російської мови, який було накопичено науковцями Київського університету імені Тараса Шевченка у 60-80-ті роки (дисертації, статті, розробки А. В. Швець, В. І. Лященко, Н. Л. Тимошенко та ін.) [11]. Ці теоретичні розробки стали базою для впровадження серії курсів та спецкурсів з мови дипломатичних документів для іноземних студентів факультету міжнародних відносин і міжнародного права КУ: «Мова дипломатичних документів», «Зовнішньоекономічна кореспонденція», які читалися російською мовою, а з 90-х років з переходом на навчання українською мовою читалися українським студентам рідною мовою на матеріалі україномовних джерел.

Ці курси, як свідчить наш власний досвід, сприяють формуванню мовної, мовленнєвої та професійної компетенції, що, зокрема, можна проілюструвати результатами опитування студентів відділення міжнародного права Інституту міжнародних відносин КУ, проведеного після завершення курсу «Українська правнича термінологія» (2001 р.). Ось деякі з висловлювань:

«Спочатку було важко, не все здавалося зрозумілим, але поступово хаотичний запас термінів почав набирати форму. Виявилося, що всі терміни можна систематизувати, що словосполучення будуються за певним зразком. Набагато легше зрозуміти значення терміна, коли знаєш, до якого термінологічного поля він належить» (Юлія О.).

«Студенту часто доводиться потрапляти в пастки, пов'язані з термінами, хоча б через те, що з багатьох дисциплін доводиться користуватися російськими підручниками. Було б доцільним у межах цього курсу приділити більше уваги зіставленню російських та українських термінів правничої галузі. Цей курс сприяє випрацюванню більш обережного й осмисленого ставлення до вживання термінів» (Антон Л.).

«Цей курс допомагає студентів сформувати мінімальне філологічне бачення проблем, які він вивчає. Окрім того, важливою є філологічна ерудиція та інтуїція. Вони допоможуть у майбутньому правильно сформулювати думку та логічно оформити власні юридичні нароби» (Геннадій К.).

Ці та багато інших висловів і зауваг студентів, аспірантів та юристів-фахівців значно допомагають виявити складові формування мовної і мовленнєвої компетенції фахівця сфери права, а також з'ясувати навчальні можливості слухачів, потреби щодо засвоєння мовних явищ, характерних для певних жанрів.

Отже, жанрова диференціація текстів сфери права має підлягати лінгводидактичній обробці, спрямованій на формування мовної і мовленнєвої компетенції. Можна говорити про творення орієнтовної основи засвоєння мовних явищ, притаманних певним жанрам: від законів до скарг.

У цьому плані науково-методичні розробки, посібники, програми Н. В. Артикуци (навчальні програми «Мова права» (К., 1998) і «Українська юридична термінологія» (К., 1998), посібник «Правнича лінгвістика» (К., 2001), комплекс на-

вчально-методичних матеріалів «Мова права і юридична термінологія» (К., 2002) є суттєвим внеском у творення цієї орієнтовної основи, спираючись на яку можна укладати різноманітні за метою і жанром видання, адресовані різним категоріям слухачів.

Наш власний досвід розробки навчальних програм [12] дозволив нам, виходячи з аналізу законодавчих проектів, визначити основні характеристики мовної і мовленнєвої компетенції правника. Окрім корекції навичок і вмінь володіння українською мовою у сфері права значну увагу має бути приділено засвоєнню змістових, композиційних та синтактико-стилістичних одиниць, аналізу лексичного складу текстів законодавчих актів.

Досвід навчання свідчить, що особливо важливим видом формування мовленнєвої компетенції є практикум з редагування текстів різних жанрів з установкою на виявлення і корекцію деформацій на лексико-семантичному рівні, на рівні речення, абзацу, композиційної структури тексту певного жанру. Такі завдання мають творчий характер і викликають інтерес у слухачів. Як кажуть, на помилках вчимося.

Підсумовуючи викладені тези, вважаємо за необхідне зазначити, що з педагогічної точки зору засвоєння мовностилістичних аспектів сфери права потребує значного обсягу часу, оскільки передбачає не лише засвоєння знань, а й формування автоматизованих навичок і творчих умінь, без яких фахова підготовка буде недостатньою.

І, нарешті, хочемо висловити впевненість у тому, що кафедри стилістики, які мають опікуватися стилістично-диференційованим описом мов, у майбутньому стануть осередком розробки сучасних технологій мовної підготовки юристів, а майбутні філологи й перекладачі спеціалізуватимуться з правничої лінгвістики, яка потребує спільних зусиль юристів та філологів.

1. Журавський В. Проблеми юридичної освіти // Дзеркало тижня.- 2003.- 25 січня.- С. 15.
2. Там само.
3. Там само.
4. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови.- К., 1970; Його ж. Практична стилістика сучасної української мови.- К., 1978; Його ж. Культура ділового мовлення.- К., 1982; Його ж. Ділове спілкування.- К., 1992.
5. Зайцев Ю. Іншомовні термінозапозичення та проблеми оптимальної номінації.- Українське право.- 1994.- № 1.
6. Англо-український словник термінів і понять з державного права.- К., 1996; Юридичний словник-довідник.- К., 1996; Російсько-український словник юридичних термінів.- К., 1993; Словник юридичних термінів.- К., 1996.
7. Роберт Берджерон, Серж Лорті. Федеральний законодавчий процес Канади.- Канада, 1998.- С. 22.
8. Там само.
9. Шерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики.- Москва, 1974.
10. Borisenko I. L., Jevtushenko L. L., Daineko V. U. English in International Documents and Diplomatic Correspondence.- К., 1993.
11. Швець А. В. Русский язык в сфере делового общения // Вестник Киевского университета, 1990.- № 14; Тимошенко Н. Л., Бабич С. Г. Обучение студентов-иностранцев языку сферы международных отношений // Там же; Лященко В. И. Синтаксико-стилистическая структура текстов советских дипломатических документов. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.- К., 1978; Тимошенко Н. Л. Лексика советских политических договоров 1917-1985 гг.: Функционально-стилистический анализ. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.- К., 1987.
12. Присяжнюк Н. К., Максименко А. В. Практична стилістика української мови. Особливості мови законодавчих документів: Програма практичного курсу для правників.- К.: Центр правової реформи і законопроектних робіт, 1997; Ділова українська мова: Програма спецкурсу для студентів Київського інституту банківської справи.- К., 1997.

N. Prysyzhnyuk, A. Maksymenko

**PECULIARITIES OF THE LINGVODIDACTIC APPROACH
TO THE INTERPRETATION OF THE LAW'S SPHERE**

The article is focused on the didactic approach to the sphere of law as an object of linguistic description. Special attention is paid to the problems of teaching language of law to philologists and lawyers. The parameters of linguistic and communicative competence as a base of professional activity of lawyers and philologists are laid down. The experience of programming and teaching practical courses of language of law for students and professionals is summarized.